

L'impacte de Joan Fuster i *Nosaltres, els valencians* en Andreu Murillo

1. Joan Fuster i Andreu Murillo, vinculats a través de *Serra d'Or*

El novembre de 1964 la revista *Serra d'Or* publicà un monogràfic dedicat a Menorca, «Menorca ahir i avui», dins el núm. 11, encapçalat per un article de Jordi Carbonell i Ballester (Barcelona, 1924-2016) titulat «La cultura a Menorca». El primer paràgraf de l'article de Carbonell diu: «Una fita marca la inserció de Menorca dins el nostre món: l'any 1287, Alfons el Liberal conquista l'illa, n'expulsa els sarraïns i la repobla amb gent de la Catalunya Vella, de manera que el cronista Ramon Muntaner pogué escriure: “així és poblada la illa de Menorca de bona gent de catalans com negun lloc poc ésser bé poblat”. [...] Menorca adquirí una nova llengua, la llengua que, amb una gran puresa i algun tret característic, encara parlen els menorquins.»

Tot seguit, Carbonell, després de l'afirmació de catalanitat, recull un fragment de l'assaig de l'historiador Joan Hernández Mora «Menorca, els menorquins i la seva història»¹ per descriure allò que serà una constant —o si és vol una característica— de la història de l'illa. Menorca —dirà Hernández Mora— és «una comunitat humana que no ha pogut mai ésser agent, sinó pacient, dels grans esdeveniments en què l'illa s'ha vist involucrada». Un d'aquests esdeveniments als quals es refereix Carbonell és «la gran influència castellana, que ha arribat a fer que bona part dels menorquins oblidessin com s'escriu llur llengua i escrivissin normalment en castellà».

Per acabar la part introductòria del seu article, Carbonell torna a citar un fragment del treball de Hernández Mora (Maó, 1902-1984) referit a Menorca: «la seva originària, radical i permanent catalanitat, per la qual l'illa continua formant part dels que, d'acord amb la terminologia de Joan Fuster i Ortells (Sueca, 1922-1992), anomenem països catalans. Aquesta catalanitat subsisteix, després de set segles, sense que altres forces històriques, operant sobre l'illa, hagin aconseguit modificar-la en la seva essència: la llengua parlada.»

Per elaborar aquest article sobre el paper de Menorca «en la nostra cultura comuna», Carbonell s'havia ajudat de diverses persones, que cita en el text, de les quals vull destacar, a més de Joan Hernández Mora i Josep Salord i Farnés (Ciutadella, 1911-1970), Andreu Murillo i Tudurí (Maó, 1930-2007). Carbonell acaba l'article amb una enigmàtica invitació: «no és sobre un criteri historicista que volem bastir el nostre present [...] el futur de Menorca, fidel al seu passat, sí, però, sobretot, vinculada vivament avui al present autèntic del seu poble.»

¹ Hernández Mora, Joan (1964). «Menorca, els menorquins i la seva història». *Menorca, L'illa desconeguda*. Barcelona: Ed. Barna.

La crida de vindicació pel recobriment de la personalitat pròpia de Menorca fet per Jordi Carbonell trobava en la mateixa revista una concreció: reivindicar per a Menorca un llibre que, a semblança de *Nosaltres, els valencians*, «ressusciti la consciència de la [seva] realitat històrica catalana». Ho diu el geògraf Bartomeu Barceló i Pons (Palma, 14 de maig de 1932 – 10 d'octubre de 2012), que en «Tres llibres sobre Menorca» es queixa que a Menorca no s'hagi posat en marxa cap iniciativa d'aquest tipus per a dotar l'illa del seu «Nosaltres».

Els llibres que ressenya són *La conquesta de Menorca de 1287, per Alfons el liberal*, de Cosme Parpal i Marquès; *L'illa de Menorca* (volum I), de Jordi Baulies Cortal, i *Menorca. L'illa desconeguda*, amb fotografies de Jaques Leonard i articles de Nicolau M. Rubió i Tudurí, Maria Lluïsa Serra i Joan Hernández Mora. En l'article «Tres llibres sobre Menorca» Barceló ja deixa molt clara la seva voluntat d'incitar «la confecció d'una síntesi total, d'un assaig d'interpretació de la personalitat històrica de cada d'elles [les Illes]», per a la qual les tres obres ressenyades són una aportació enriquidora.

Diu Barceló que «les Illes estan òrfenes d'un llibre semblant. Però aquest text no es pot fer per a totes les Balears alhora, sinó que ha de ser una trilogia —Mallorca, Menorca i Eivissa— que ressusciti la consciència de la realitat històrica catalana de cada una de les illes. Sabem que hom treballa amb el de Mallorca, que el d'Eivissa està a punt de ser començat, però no tenim notícia de res semblant de Menorca; tanmateix, creiem que, si no es fa, no és pas per falta de gent: els llibres que avui hem comentat ho demostren.» Barceló es refereix, sense dir-ho, a Joan Hernández Mora, amb qui es posaria en contacte al cap de poc temps per proposar-li que fos ell que escrivís *Nosaltres, els menorquins*.² Dia 15 i 16 de novembre del mateix any (1964), amb el monogràfic de *Serra d'Or* ja al carrer, Bartomeu Barceló es traslladà a Menorca, juntament amb Mascaró Passarius, per impulsar un estudi de geografia econòmica de l'illa. Amb l'objectiu de cercar col·laboradors es reuní a l'Ateneu de Maó amb Mateu Moragues, Joan Timoner i Andreu Murillo, que llavors era secretari de l'entitat. Barceló degué aprofitar aquella estada per reunir-se amb Hernández Mora i proposar-li *Nosaltres, els menorquins*. Tant és així que el 19 de novembre el diari *Menorca* publicà: «Con la misma orientación de la obra de Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians*, una editorial mallorquina se propone editar la trilogía “Nosaltres els mallorquins”, “Nosaltres els menorquins” y “Nosaltres els eivissencs” y ya ha realizado gestiones para que un destacado hombre de letras haga la parte que a nosotros nos corresponde. Solo deseamos que en esta trilogía se acierte tan bien como lo logró Fuster en su libro». Tot i que la informació publicada dona les coses com a fetes, el cert és que Hernández Mora, explicat pel mateix Bartomeu Barceló,³ no va voler assumir aquell encàrrec de forma immediata, i deixà la proposta en l'aire.

Per altra banda, Andreu Murillo, per iniciativa pròpia, ja havia començat a redactar aquest llibre, que pensava titular *Els menorquins, gent d'illa*. Tal com Murillo explicà a Barceló en una carta datada el 3 de desembre de 1964, «la idea em ballava pel

² Correspondència Andreu Murillo – Bartomeu Barceló (Fons familiar Andreu Murillo i Tudurí)

³ Correspondència Andreu Murillo – Bartomeu Barceló. (Fons familiar Andreu Murillo i Tudurí)

cap des que vaig llegir *Nosaltres, els valencians*, i precisament en conèixer-vos a l'Ateneu, [...] sense intenció definida, em vaig llançar a escriure...». Davant la situació, Barceló recomana parlar amb Hernández Mora «per a saber què és el que pensa fer ell i arribar a un acord». Alhora anima Murillo a continuar amb la redacció del llibre, fins i tot li ofereix la possibilitat de publicar-lo a través de la seva editorial —Daedalus— i de demanar a Joan Fuster que en fes el pròleg.

Precisament, el llibre *Nosaltres, els valencians*, que despertà l'interès en Murillo per escriure una obra semblant des de la realitat menorquina, li va regalar Ramon Bastardes (Barcelona, 1934-2002) dia 20 d'agost de 1964, quan era a Menorca per preparar el monogràfic sobre Menorca de la revista *Serra d'Or*. Bastardes, juntament amb Max Cahner (Alemanya, 1936 – Barcelona, 2013), havia estat també qui havia encomanat a Joan Fuster d'escriure la versió valenciana de *Notícia de Catalunya*. Andreu Murillo ho explicava així en una carta dirigida a Montserrat Ramos i Pagans, vídua de Ramon Bastardes, escrita el 26 de setembre del 2001 i que cit de l'esborrany conservat a l'arxiu familiar de l'historiador menorquí:

Ramon va tenir la capacitat de despertar unes conviccions que es mantenen fermes. Un detall va ser que en acomiadar-nos em va obsequiar amb un exemplar de l'obra de Joan Fuster *Nosaltres, els valencians* i me'l va dedicar, recordo que mentre escrivia la dedicatòria, el 20 d'agost de 1964, em deia: “té la tinta fresca, acaba de sortir de la impremta” —era la segona edició del text, mentre jo pensava “i a mi què m'importen els valencians?” Doncs aquell llibre va ser la causa de la meua conversió al nacionalisme i a la preocupació cultural social i política en funció dels Països Catalans.

En el mateix número de *Serra d'Or* es publicava també una breu entrevista a Andreu Murillo i Tudurí, feta per Bartomeu Barceló, en la qual se li demanava pel «recobrament general [a Menorca] que podem observar a la resta de Països Catalans», a la qual cosa contestava:

No crec que hi hagi consciència de tal fenomen. Penso que hem viscut aïllats i oblidats, però el desconeixement, més o menys general a Menorca, de la cultura i el pensament catalans és també degut al fet que l'illa ha tingut molt diferent desenvolupament de la resta dels Països Catalans, incloses Mallorca i Eivissa. Pertanyem a la raça i a la llengua catalanes, però hi ha el perill que la nostra indiferència esdevingui subestimació, com ocorre amb una minoria menorquina que parla un castellà “d'estar per casa”. A Menorca es conserva i s'estima la llengua vernacle i, encara, ens complau tot el que ve de Catalunya. Recobrament? Cobrament? Esperem.

Efectivament, Menorca, l'any 1802, pel Tractat d'Amiens passa a mans espanyoles i perd les seves institucions d'autogovern. Però no només açò, amb la dinastia borbònica s'implanta a l'illa un model marcadament centralista i castellanitzador, que converteix Mallorca —a través de la Diputació provincial— en la subseu —o centre— del centre, que atorga al castellà el caràcter de llengua oficial en substitució del català, i que suprimeix la llibertat de comerç i el port franc de Maó. Tot aquest procés aniquilador i anorreador de la catalanitat menorquina i de la pròpia menorquinitat per convertir-la en singularitat espanyola, es veu fortament reforçat i

rearmat amb la dictadura de Francisco Franco, fins al punt que Menorca es troba en la situació que relata Andreu Murillo, de pèrdua de la consciència de la pròpia catalanitat, d'aïllament i d'oblit. A través de Jordi Carbonell, Andreu Murillo inicià el seu propi recobriment per dedicar tots els seus esforços com a historiador i com a polític perquè Menorca també recobrés la seva pròpia personalitat i voluntat d'autogovernar-se.

Així, idò, *Serra d'Or* de 1964, «Menorca ahir i avui», pot considerar-se ben bé com un fet històric que contribueix a despertar Menorca del seu llarg i fosc temps de desmemorització i desculturalització, producte d'anys de colonització centralista i posterior dictadura espanyolitzadores. Cal considerar-lo l'inici del recobriment menorquí de la segona meitat del segle XX. Com bé afirmava Murillo, l'any 1964 Menorca restava llavors adormida; però l'esperonament intel·lectual de Jordi Carbonell i Joan Fuster, a més del mestratge del menorquí Josep Salord i Farnés, van fer que persones com ell iniciessin un procés personal de conscienciació de la pròpia realitat nacional i assumissin el repte i el compromís públic d'impulsar allò que llavors s'anomenà la recuperació de la pròpia personalitat, que en el cas de Menorca volia dir catalanitat i autogovern. I un dels reptes i dels compromisos d'Andreu Murillo es va traduir en la redacció, a semblança i inspiració de *Notícies de Catalunya*, de Jaume Vicens i Vives (Girona 1910 – Lió 1960), i de *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster i Ortells, d'*Els menorquins*. És en aquest moment que s'inicià el vincle entre Fuster i Murillo, entre Murillo i Fuster.

2. «Els menorquins» i l'obra fusteriana d'Andreu Murillo

Com hem explicat, Murillo començà a pensar i redactar *Els menorquins, gent d'illa*, que finalment deixaria intítulat com *Els menorquins*, l'any 1964. Començà a tenir els primers textos acabats abans dels anys setanta, però fins al 1972 hi farà correccions, retalls i ampliacions. La darrera versió de què es disposa, i que resta inèdita, és un text de 147 pàgines escrites a màquina, amb correccions i anotacions fetes a mà. L'estructura i el contingut de l'obra s'ajusta a l'objectiu de construir un assaig que, a semblança de *Notícia de Catalunya* (1954), de Jaume Vicens i Vives; *Nosaltres, els valencians* (1962), de Joan Fuster i Ortells, i *Els mallorquins* (1967), de Josep Melià i Pericàs (Artà, 1939 – Alcúdia, 2000), contribuís al coneixement de la història de Menorca a partir d'una visió renovada i autocentrada, no provinciana, i al despertar de la consciència nacional menorquina. Per deixar molt clara aquesta vinculació, Murillo, en el primer capítol, titulat «Bona gent de catalans», cita Fuster.

Diu Fuster en el seu llibre *Nosaltres, els valencians*: «El nom de “catalans”, que els valencians i els mallorquins havien assumit vivament en els dos primers segles següents a la Conquesta, se'ls feia ja incòmode [...] Deixaren de dir-se “catalans”: eren “valencians” o “mallorquins”». Com és costum el mot “mallorquí” és usat per Fuster en el sentit de fill de les Illes, una cosa així com l'arqueològic “baleàric” (que sembla que hi ha un cert interès en incrustar-nos-lo) i ai las! cap menorquí acceptaria que l'anomenessin com a mallorquí.

És la primera cita de tot el llibre. Les altres, al marge de les fonts historiogràfiques, es refereixen a Jordi Carbonell i a Josep Melià, del qual Murillo reconeix que la seva obra *Els mallorquins* també va ser clau per motivar-lo a acabar d'escriure la seva aportació nacionalitària.⁴

Finalment, de Vicens Vives, val a dir que tot i que no el citi en el text d'*Els menorquins*, també és un autor que va impactar en Murillo. I una mostra d'açò és l'article «Menorca, 1287» publicat al diari *Menorca* el 17 de gener de 1966, en el qual, a partir de *Notícia de Catalunya* de Vicens Vives fixa la conquesta de Menorca per Alfons III com a fets de l'«acta de naixement» del poble de Menorca: «[...] el día en que se inició el más profundo cambio para la historia de Menorca, en el que entramos en una Europa que nunca se acaba de hacer y en el que se inicia el hecho de nuestra presencia en esta isla».

Cal recordar que el primer envit en aquest enfilall d'obres nacionalitàries el va fer Jaume Vicens Vives quan l'any 1954 publicà *Notícia de Catalunya*, que abans de la censura franquista s'havia de dir *Nosaltres, els catalans*, i insta la resta de territoris dels Països Catalans a tenir una iniciativa equivalent. Les quatre obres de recobrament de la personalitat pròpia dins el marc de la catalanitat compartida tenen un funció conscienciadora («conèixer-nos», diran totes) i, per tant, d'afirmació com a subjectes: «som». També tenen, emperò, una intencionalitat política («voluntat d'ésser», diran també) i, per tant, d'expressió d'un desig: «serem», «volem seguir sent». Aquests dos elements, «ser» i «voler ser», són les baules del que es coneix com *procés nacionalitari*, en el qual una comunitat pren consciència de la pèrdua dels seus trets definitoris (cultura, llengua, autogovern, territori), els valora, i els projecta en l'horitzó de recuperació. Quin és el motiu que mou Jaume Vicens Vives a escriure *Notícia de Catalunya* i fer l'envit perquè des del País Valencià, Mallorca, Menorca i Eivissa i Formentera, fessin una cosa semblant? Doncs el motiu, el trobam en el context de repressió a la qual van ser sotmesos els Països Catalans, així com també Euskadi i Galícia, per part de la dictadura franquista, enfront de la qual es creà un moviment de resistència i desvetllament de la personalitat pròpia de país.

Les quatre obres del «nosaltres» tenen una funció comuna vertebradora —el recobrament—, però entre elles tenen múltiples similituds i diferències. No és el moment d'entrar en una anàlisi completa i creuada de les quatre obres, tot i que sí que val la pena apuntar algunes de les característiques que relacionen *Nosaltres* i *Els menorquins* sobre historiografia, context i intencionalitat.

2.1. Historiografia

Ambdós textos segueixen historiogràficament l'escola materialista de Vicens Vives i Pierre Vilar, i dels seus alumnes Josep Benet o Josep Fontana, incorporant

⁴ Garcia Sevilla, Lluís, i altres autors (2016). «La penetració del pensament nacional a les Balears». Barcelona: SUS-12 [en línia].

elements socioculturals i socioeconòmics per interpretar i descriure la realitat. Ambdós es troben amb una gran mancança de monografies sobre la història pròpia, la qual cosa els obligarà a seguir estratègies diferents. Fuster, que és llicenciat en Dret, comptarà amb l'assessorament i l'aportació de materials de Joan Reglà i Campistol (Bàscara, 1917 – Sant Cugat del Vallès, 1973) i Miquel Tarradell i Mateu (Barcelona, 1920-1995). Murillo, en canvi, que ja havia iniciat la recerca i començava els estudis d'Història a la Universitat de Barcelona, a més d'utilitzar fons arxivístiques directes i els propis treballs d'investigació, va fer servir com a font bibliogràfica l'obra de Francesc Hernández Sanz (Maó, 1863-1949), que, recordem-ho, l'any 1908 havia publicat a la *Revista de Menorca* «Apuntes de historiografía menorquina».⁵ També cita Joan Ramis i Ramis (Maó, 1746-1819) i Josep Maria Quadrado (Ciutadella, 1819 – Palma, 1896).

La diferència apuntada també té a veure amb una segona característica d'*El menorquins* respecte de *Nosaltres, els valencians*, i també d'*Els mallorquins*. El de Fuster és un assaig que parteix de fets històrics, estructurat en tres capítols: «Els fets», «Les indecisions» i «Els problemes». En canvi, *El menorquins* és un assaig eminentment històric amb vuit capítols, que són «Bona gent de catalans», «Iniciació a la bipolaritat menorquina», «Segles crítics XVI i XVII», «La gran transformació», «Oh, centúria desitjada de l'any mil vuit-cents...!», «El segle XX», «Llengua i cultura» i «Industrials i burgesos de postguerra».

Aquesta consideració és important per entendre la construcció del text *Els menorquins*, perquè Murillo va estructurant i donant cos a l'assaig històric a partir de les investigacions i els estudis que ell mateix realitza. Com a exemple d'aquest temps entre 1964 i 1972 d'elaboració de l'assaig, ens trobam «Àngel Ruiz i Pablo, l'home i els seus personatges» a la *Revista de Menorca* del 1965, una publicació que aquell any esdevé especialment significativa respecte del moment de represa cultural que es vivia. Hi trobam els següents treballs, a més del citat: «La personalitat menorquina», de Gumersind Gomila; «De gramàtica catalana», de Joan Timoner i Petrus, o «Àngel Ruiz i Pablo, poeta i prosista menorquí», de Francesc de Borja Moll. A més, hi hem d'afegir la memòria que corresponia a Andreu Murillo, com a secretari de l'Ateneu de Maó, en què recull les activitats incloses en l'homenatge a Àngel Ruiz i Pablo, la conferència de Josep Maria Llompart o el també homenatge a Francesc de Borja Moll amb la seva conferència «Menorca i la seva llengua».

També, en el procés d'elaboració d'*Els menorquins*, ens trobam que l'any 1968 Andreu Murillo publica diferents articles a la revista *Lluc* sobre el provincianisme menorquí, així com prepara innovadors articles i treballs sobre els intents autonòmics contra el colonialisme i la descentralització provincial de les Illes Balears, que es publicaran entre 1976 i 1977, i que es clouran l'any 1977 amb la que serà una de les seves obres més emblemàtiques, *La «revolució» menorquina de 1810* (Nura, 1977). Aquests treballs són «La revolta menorquina de 1810. Aproximació al primer intent autonòmic de la Menorca contemporània» (*Randa*, 1976), «Els intents de

⁵ Hernández Sanz, Francesc (1908). «Apuntes de historiografía menorquina». *Revista de Menorca*, vol. 7, pàg. 341-362,369-399.

descentralització a nivell provincial a l'illa de Menorca» (Aïnes, 1977), «Els intents autonòmics de Menorca» (Centre Internacional Escarré sobre les Minories Ètniques i Nacionals, 1977) i «Colonialisme a Menorca» (Centre Internacional Escarré sobre les Minories Ètniques i Nacionals, 1977).

A *La «revolució» menorquina de 1810*, Murillo estudia exhaustivament uns fets de notable transcendència que fins llavors eren pràcticament desconeguts pels mateixos menorquins. La revolta del 1810 és un episodi de la lluita de classes a Menorca. Després que l'illa tornés a passar sota el domini espanyol (1802) i se separés definitivament d'Anglaterra, la burgesia fa revoltar el poble contra l'aristocràcia terratinent. La «revolució» és una clara expressió de l'esperit anticentralista dels menorquins. Els fets del 1810 poden ser considerats com el primer intent autonòmic del segle XIX.

El fet que *Els menorquins* restés inèdita i fos pràcticament desconeguda fins a dia avui ha fet que fos *La «revolució» dels menorquins de 1810*, publicada l'any 1977, l'obra de Murillo que agafés volada i reconeixement com a obra significativa contra el provincianisme i el centralisme, i a favor de l'autogovern.

2.2. Context

En el moment que Joan Fuster escriu *Nosaltres, els valencians* el País Valencià es trobava en un procés d'accelerada castellanització i desconexió amb la seva catalanitat. El sentiment d'urgència i de compromís amb la cultura pròpia del país era evident. L'any 1964, quan Murillo començà a dissenyar *Els menorquins*, la situació era, segons Joan Hernández Mora, molt semblant. Per a Mora, el desconeixement de la unitat lingüística i cultural per part de la població era un problema que compartíem els de les Illes Balears i el País Valencià. Així ho explica en l'article «Menorca, els menorquins i la seva història»:

Aquesta varietat o dispersió de denominacions —català, valencià, eivissenc, mallorquí, menorquí...— per a la nostra llengua vernàcula [sic] unitària és la conseqüència de no haver pogut disposar a temps —Fuster encerta en la seva anàlisi— d'una denominació comú supraregional per a designar totes les peces geogràfiques del conjunt lingüístic català. I aquesta falta de denominació comú deriva, com és natural, del procés de formació de la Corona d'Aragó i de la seva organització política i administrativa.

Davant açò, Mora proposa: «Acceptem, per tant, que els nostres insulars segueixin dient que parlen menorquí. Això no disminueix en res la seva originària, la seva radical i permanent catalanitat, per la qual l'illa segueix formant part del que, d'acord amb la terminologia de Fuster, anomenam Països Catalans. Aquesta situació, segons Hernández Mora, és el resultat de la forta ofensiva cultural de caràcter assimilacionista que va partir Menorca a començaments del segle XIX, a través de la qual «els menorquins es van fer bilingües, van deixar d'escriure la seva llengua vernacla, adoptant el castellà, fins el punt de trobar natural per a la gran majoria el fet de tenir una llengua per xerrar i una altra per escriure».

2.3. Intencionalitat

Cal destacar la gran coincidència i intencionalitat de les quatre obres nacionalitàries: el rebuig a l'Espanya jacobina i uniforme, l'afirmació de la personalitat pròpia de cada territori i la catalanitat com a realitat sociocultural compartida. Ara bé, més enllà d'aquesta intencionalitat política de primer nivell, hi ha una segona intencionalitat també política, de segon nivell, que marca una diferència entre les obres de Jaume Vicens Vives i Josep Melià, i les de Joan Fuster i Andreu Murillo.

Efectivament, *Notícia de Catalunya* es va escriure amb la clara voluntat d'incidir en el moment polític i en l'esdevenidor de Catalunya i del conjunt de l'Estat espanyol, fent una aposta per la visió d'una Espanya més inclusiva amb les realitats nacionals perifèriques i amb els tarannàs col·lectius diferents de la mentalitat castellana. La intencionalitat de Vicens és la d'articular, a partir del pactisme, una alternativa en la qual Catalunya esdevengui el motor de la modernització d'Espanya dins Europa, i aquesta, alhora, reconegui la seva identitat nacional. Josep Melià, en *Els mallorquins*, pretén una cosa semblant: dir a l'Estat que les Illes Balears existeixen i que se les ha de tenir present en la configuració d'un nou estat no centralista. Melià, a semblança de Vicens Vives, «sempre va ésser una persona pragmàtica, partidària d'aprofitar les estructures per canviar-les», com apunta Ensenyat Pujol.⁶

En canvi, Fuster i Murillo no consideren la hipòtesi de la pròpia espanyolitat del País Valencià i de Menorca, sinó que parteixen d'ella com a problema i causa d'una decadència que portà a l'anorreament de la pròpia identitat substanciada en la catalanitat. El llibre *Contra Unamuno y los demás*, de Joan Fuster, permet entendre millor aquesta posició del suecà complementant molt bé *Nosaltres, els valencians*, cosa que fa que el puguem descriure o considerar com un autor anticolonial. A Murillo també cal considerar-lo un autor anticolonial. Així ho explicà ell mateix en el pròleg de *La «revolució» dels menorquins* (Nura, 1977):

No estranyi ningú si gos a insinuar per a Menorca una condició colonial, en un temps del qual hi ha hagut qui ha afirmat que els menorquins retornaven satisfets al seu «senyor natural». Com veurem, no va ser sinó un canvi de sobirania, no de condició. És evident que hi ha hagut des del començament del segle XVIII una separació política de Menorca i aquells països a la qual havia estat lligada per raons de nacionalitat —no de provincialisme!— [...].

Tot i que *Els menorquins* no s'edités quan tocava; és a dir, a principis dels anys setanta, Murillo va mantenir l'interès a veure publicada aquella obra fins a finals dels anys vuitanta. Així en deixà constància quan, l'any 1977, publicà *La «revolució» dels menorquins*. En qualsevol cas, anys endavant, Andreu Murillo va tenir l'oportunitat d'empendre un nou projecte que va estructurar inspirat en *Els menorquins* i en l'obra de Fuster. Es tracta d'*El nacionalisme a l'illa de Menorca. La complexa gestació del nacionalisme a l'illa de Menorca*. Aquesta és una obra inèdita i inacabada que havia de ser publicada l'any 2002 dins la col·lecció «La Qüestió Nacional», de l'editorial

⁶ Ensenyat Pujol, Gabriel (2022). *Fuster i els mallorquins. El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*. Barcelona: Edicions 3i4, pàg. 205.

Perifèrics Assaig, en què Andreu Murillo havia d'aportar la visió menorquina i menorquinista, la qual cosa va quedar sense acomplir.

El treball que sí que es va publicar i que recull en certa manera l'esperit nacionalitari de Murillo, amb la influència de Joan Fuster, és «La penetració del pensament nacional de Menorca» (*SUS, Balears!*, núm. 12, 2001. Digital).

3. Impacte de Fuster en Murillo

La influència de Fuster en l'obra de Murillo va, emperò, més enllà d'*Els menorquins* i altres intents d'escriure «el nosaltres» de Menorca. L'any 1968 presentà el treball «Necessitat de la nostra llengua a l'escola» (inèdit) als premis extraordinaris Pompeu Fabra, convocats pel Grup Castellanenc d'Estudis, del País Valencià, i dels quals va rebre el segon premi. En aquest treball Andreu Murillo ja deixa constància de les obres que té com a referents principals, que són *Nosaltres, els valencians* i *Qüestió de noms* (1962), de Joan Fuster; *Els mallorquins* (1967), de Josep Melià; el discurs de mantenidor dels Jocs Florals de Ciutadella de 1958, de Francesc de Borja Moll, i *Llengua i cultura als Països Catalans* (1964), d'Antoni Maria Badia i Margarit.

Les referències i citacions que Murillo fa de Fuster, les trobam en múltiples treballs. Per exemple en «El Puerto de Mahón y las evoluciones menorquinas» (*Revista de Menorca*, 1970) quan cita Joan Fuster i *Nosaltres, els valencians* per referir-se al concepte «costum de subversió», que el suecà utilitza per referir-se a la subversió de la perifèria contra el centre. Diu Fuster a *Nosaltres, els valencians*: «Però la subversió se li ha fet costum. Unes vegades ha arribat a la vora del secessionisme, com el 1640; d'altres es justifica en les més brillants afirmacions espanyolistes. Tant hi fa: en el fons, no és sinó subversió, dissidència incurable.» I Murillo dirà: «La costumbre de subversión no recibirá en Menorca el eco de las luchas de las germanías mallorquinas porque la isla estaba aplastada por la peste, las plagas, etc.»

Així i tot, la majoria de les referències a Fuster tenen a veure amb els Països Catalans, el provincianisme i l'anticentralisme. No és estrany que sigui així. Els quatre assajos del «nosaltres» tenien l'objectiu d'estar al servei del despertar de la consciència de la pròpia identitat dins el marc de la catalanitat compartida. És per açò que totes partien d'un «nosaltres» com a subjecte cultural i polític propi, rebutjaven el centralisme i el provincianisme, i reclamaven una realitat més ampla a la qual primer Fuster, i Vicens, Melià i Murillo després, es referiren amb encert i èxit com a Països Catalans.

3.1. Països Catalans

Efectivament, una de les aportacions que fa Joan Fuster durant els anys cinquanta és la revalorització del terme *Països Catalans* per referir-se a la realitat sociocultural que té la llengua i la cultura catalanes com a elements compartits. Fuster, conscient que el terme *Catalunya Gran* dels autors renaixentistes difícilment podia accontentar els habitants dels territoris de llengua i cultura catalanes fora dels estrictes límits administratius del Principat, opta així per Països Catalans, un terme que, tot i no tractar-se d'una denominació nova, li permeté reconfigurar l'espai de la catalanitat sota paràmetres d'unitat —cultural— i pluralitat —política—.

Per la seva banda, a Andreu Murillo, que l'any 1964 utilitzà el terme *Països Catalans* a la *Revista de Menorca*, li agradava dir —referint-se a Menorca— que «som part d'un poble que no s'acaba allà on arriba la costa de l'illa» per explicar la vinculació plena de Menorca en la seva comunitat de llengua i història dels Països Catalans. En una de les galerades de la seva obra *La complexa gestació del nacionalisme a l'illa de Menorca*, l'historiador menorquí insisteix a deixar clar que en cap cas s'ha de deduir que «la nació dels menorquins siguin els 700 quilòmetres quadrats de l'illa, ni que hi hagi una essència espiritual menorquina que s'ha anat conservant i creixent al llarg de la història», per emfatitzar la incursió natural de Menorca dins la nació cultural irrenunciable dels Països Catalans. Aquests eren per a Murillo el marc sociocultural i sociopolític necessari per al recobrament de la catalanitat i l'autogovern, que haurien de permetre construir una nova identitat menorquina del *ser* i del *voler ser*.

La Corona d'Aragó —des del punt de vista històric—, els territoris de parla catalana —des del punt de vista lingüístic i cultural— o la corona catalanoaragonesa i els Països Catalans —des del punt de vista sociopolític— seran realitats bàsiques i estructuradores dels relats històric, cultural i polític —moltes vegades indistingibles— tant de Joan Fuster com d'Andreu Murillo.

Hi ha dos textos d'Andreu Murillo dedicats específicament als Països Catalans. Un d'ells és «Països Catalans: o ara o mai» (inèdit), i l'altre «Menorca dins els Països Catalans: Aproximació etnopsiquiàtrica» (*Lluc*, núm. 688, 1979). Encara que es desconeix la data exacta que Murillo escriu «Països Catalans: o ara o mai», el seu títol coincideix amb el nom —*Ara o mai*— d'una obra de Joan Fuster publicada l'any 1981 i amb l'històric crit «O ara, o mai!» en defensa de la unitat lingüística pronunciat pel mateix Fuster l'any 1982 durant l'Aplec del 50è aniversari de les *Normes de Castelló* del 1932. Per tant, possiblement, l'escrit de Murillo és de l'any 1982 o 1983.

En aquest text, en format d'article, Murillo fa una repàs de la història del terme Països Catalans i de la intencionalitat dels diversos autors que l'usen. La posició de Murillo és en aquest sentit molt clara. Des d'un posicionament polític i ideològic, *Països Catalans* és el nom d'«un projecte unitari, en el sentit confederal, evidentment» per configurar «una nova societat política», fonamentada en la inqüestionable realitat comuna d'història, cultura i llengua. Aquest projecte, dirà Murillo, s'ha de basar en «un nou tipus d'hegemonia, exercida per les classes populars sotmeses per l'actual sistema econòmic».

3.2. Provincianisme

Un altre dels temes fonamentals que tracten les obres del recobrament, i en concret de *Nosaltres, els valencians* i «Els menorquins», és el provincianisme, sobre el qual Andreu Murillo articularà tot una argumentari a partir de l'aportació de Joan Fuster.

L'escriptor de Sueca, a *Nosaltres els valencians*, analitza la provincialització valenciana a partir del segle XVII i conclou que el provincialisme va suposar i suposa una limitació dels interessos col·lectius a l'àmbit provincial o local. Deia: «La provincialització dels valencians no sols ha produït el provincialisme: ha creat així

mateix uns provincianismes de perill no menys amenaçador». Per a Murillo la reflexió que fa Fuster del seus paisans valencians «*mutatis mutandi* és directament aplicable a nosaltres els menorquins».⁷

En el mateix sentit de Fuster s'expressarà Andreu Murillo en la conferència «Llengua i cultura davant el fenomen del provincianisme» (inèdita), pronunciada a Alaior dia 25 de setembre de 1966, a la Sala d'actes de les Cases Consistorials, on parlà del provincianisme menorquí i de les seves causes. Allà dirà:

Donam per fet que el provincianisme o la mentalitat sucursal, com l'ha definit en Joan Fuster, és un tret anterior a la provincianització d'Espanya, o sia anterior a la divisió arbitrària de l'Estat espanyol en províncies artificials i artificioses. El provincianisme respon a una fórmula francesa ja implantada pels Borbons i reimplantada pels jacobins quan es produí la Revolució francesa: un poder central dominant els compartiments en els quals s'ha dividit la perifèria i aplicació de la fórmula màgica: «Une seule nation, une seule langue». Espanya, sempre a rossec de les solucions polítiques franceses mai no ha arribat a deixar del tot aquest sistema ben aliè a les característiques del complex poble espanyol.

I conclourà: «La tònica general de les manifestacions polítiques i culturals eren també manifestament provincianes a la Menorca dels inicis del segle XX».

4. Trobades entre Andreu Murillo i Joan Fuster

Al marge de la sinergia ideològica i intel·lectual entre Fuster i Murillo, ambdós autors, activistes culturals i polítics, coincidiran en diversos esdeveniments socioculturals i sociopolítics de l'època, dels quals val la pena destacar la trobada política de s'Arracó (1968), el Congrés de Cultura Catalana (1975-1977), la declaració d'Almàssera (1977) i la signatura a València del manifest contra l'article 138 de la Constitució (1978). A tall més anecdòtic també val la pena apuntar el cicle «Les Illes Balears, cap a un món futur», organitzat entre el setembre de 1971 i el maig de 1972 per l'Obra Cultural Balear i en el qual havien de participar Fuster i Murillo, a més d'Ernest Lluch, Josep Melià, Marian Villangómez, Oriol Bohigas i Gabriel Alomar Esteve. La conferència de Murillo, que va ser suspesa per ordre governativa, es titulava «Distanciament i germanor a les Illes des del punt de vista d'un menorquí».

4.1. La trobada política de s'Arracó⁸

El setembre de 1968 va tenir lloc a Mallorca una trobada de persones implicades en la resistència cultural per debatre i pensar el futur nacional dels Països Catalans. Les persones que van organitzar l'esdeveniment estaven vinculades al PSUC i a Unió Democràtica de Catalunya. Hi van participar Pere Jofre, Josep Maria Llompарт, Gregori Mir, Guillem Crespí, Francesc de Borja Moll, Climent Garau, el prevere Pere Llabrés,

⁷ Murillo i Tudurí, Andreu (1993). «Aproximació als canvis socioeconòmics i alguns altres esdeveniments del segle XX a Menorca». *J. Vives Llull (Maó, 1901-1982)*, Caixa d'Estalvis Sa Nostra, pàg. 163-176.

⁸ Garau, Climent (1994). «La trobada política a s'Arracó». Palma: *Lluc*, núm. 783, nov-des.

Ramon Oró, Tonina Canyelles, Antoni-Lluc Ferrer i el rector Gaspar Aguiló. De Menorca hi assistí Andreu Murillo; del País Valencià, Joan Fuster, i del Principat, Miquel Coll i Alentorn i Solé Sabarís, entre d'altres.

L'objectiu de la trobada era analitzar la situació sociocultural en què es trobava cada territori i articular estratègies per enfortir les relacions i la consciència de Països Catalans. Climent Garau, en l'article «La trobada política de s'Arracó»⁹ recull l'enunciat de les ponències que es van tractar allà i que poden donar una idea del contingut de la trobada: 1. La unitat entre les terres i els homes dels Països Catalans. 2. Incorporació urgent de les altres Illes Balears a la problemàtica sociocultural del moment present. 3. Anàlisi de l'estat actual de la cultura. 4. Paper de l'intel·lectual mallorquí davant la nova realitat sociològica. 5. Necessitat d'arribar, amb urgència, als diferents sectors que intervenen en l'ensenyança pública i privada. 6. Creació de fonaments sociològics entre els Països Catalans. 7. Nomenament d'una comissió organitzadora de la reunió de l'any proper a Mallorca.

El balanç de la trobada, segon les fonts recollides per Ensenyat Pujol en *Fuster i els mallorquins. El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*, no va ser per a Joan Fuster massa engrescador. Tot i açò, la fita, en la qual coincideixen Fuster i Murillo, és significativament valuosa, ja que suposà un intent d'articular un futur nacional de recobriment per a cada realitat dels Països Catalans.

4.2. Fuster i Murillo al Congrés de Cultura catalana (1975-1977)

Joan Fuster formà part del Patronat d'Honor del Congrés de Cultura Catalana, com a vicepresident del País Valencià, juntament amb Jordi Rubió i Balaguer (president), Joan Miró (vicepresident del Principat), Francesc de Borja Moll (vicepresident de les Illes), Pere Ponsich (vicepresident de la Catalunya Nord) i Joan Martí i Alanís (vicepresident d'Andorra). Andreu Murillo per la seva part, va formar part Secretariat Menorquí del Congrés, des del qual va proposar i defensar la figura del filòleg ciutadellenc Francesc de Borja Moll per representar Menorca i les Illes.

Precisament en el marc del Congrés de Cultura Catalana, Fuster i Murillo coincideixen en la Campanya Popular pels Estatuts d'Autonomia dels Països Catalans. Tot dos formaren part de la comissió impulsora, la composició de la qual deixa constància la revista *Canigó*:¹⁰

Els senyors Joan Fuster i Vicent Ventura, del País Valencià, Andreu Murillo, de Menorca, i Isidor Marí, d'Eivissa, s'han incorporat a la Comissió Inicial de la Campanya Popular pels Estatuts d'Autonomia dels Països Catalans. Així, doncs, la composició definitiva de la Comissió de la Campanya és la següent: Vicent Andrés Estellés, Jordi Carbonell, Eliseu Climent, Fèlix Cucurull, Josep Maria Espinàs, Francesc Espriu, Josep Ferrer, Ramon Folch i Guillèn, Joan Fuster, Josep Maria Llompart, Isidor Marí, Josep Maria Muntaner i Pasqual, Andreu Murillo, Manuel de Pedrolo, Miquel Porter i Moix, Xavier Romeu, Vicent Ventura i Jordi Vilanova.

⁹ *Lluc*, 783, nov-des, 1994, pàg. 7-9

¹⁰ *Canigó*, núm. 620, de 25 d'agost de 1979.

La Campanya tenia com a principal objectiu la recollida de signatures d'adhesió a un manifest que reivindicava uns punts d'autogovern irrenunciables per al Principat de Catalunya, el País Valencià i les Illes, així com la possibilitat d'una federació entre els respectius règims autonòmics.

Fuster i Murillo es tornaran a trobar, en el marc del Congrés de Cultura Catalana, en l'acte de la solemne de cloenda que va tenir lloc el matí de dia 27 de novembre de 1977 al Palau de Congressos de Barcelona, encapçalat pel president Tarradellas. El president del Patronat d'Honor, Josep Pi-Sunyer i Cuberta, va llegir el Manifest del Congrés, i hi va intervenir, entre d'altres, Francesc de Borja Moll. Andreu Murillo va formar part, en representació de Menorca, de l'acte de clausura presidit per Tarradellas.

Per altra banda, a partir de l'any 1979 Fuster i Murillo coincideixen en la Fundació del Congrés que es creà aquell mateix any. L'entitat es va constituir formalment un any després amb els patrons nats del Col·legi de l'Advocacia de Barcelona, Acció Cultural del País Valencià i l'Obra Cultural Balear. Posteriorment, l'any 1982, es constitueix el primer patronat de la Fundació, que va estar format per Pau Vila i Dinarès, Josep Pintó i Ruiz, Agustí Bassols i Parés, Miquel Bes i Calzadilla, Jaume Carner i Suñol, Miquel Casals i Coldecarrera, Josep Espar i Ticó, Jaume Fuster i Guillemó, Josep Llompart i de la Peña, Gregori Mir i Mayol, Josep Pi-Sunyer i Cuberta, Ignasi Ponti i Grau, Josep M. Puig i Salellas, Josep M. Riera i Prats, Marc Taxonera i Comas, Miquel Vila i Despujol, Montserrat Bayà i Joan Fuster i Ortells. El mallorquí Gregori Mir també entrà a formar part del Comitè Executiu de la Fundació. Per altra banda, Andreu Murillo passà a formar part del Consell Assessor de la Fundació.

Cal tenir en compte, com explicà Josep Miquel Vidal, pare de l'*Enciclopèdia de Menorca*, que la idea del projecte enciclopèdic menorquí es produí en el context dels debats del Congrés de Cultura Catalana, en els quals també participà Andreu Murillo. El primer fascicle va sortir per Sant Joan de 1979, i entre altres institucions va ser finançat per la Fundació del Congrés de Cultura Catalana, creada aquell mateix per donar continuïtat als objectius i projectes originats en el marc d'aquell esdeveniment. Un any més tard, el 8 de maig de 1980, l'Enciclopèdia es presentava a Barcelona en un acte organitzat per Obra Cultural Balear i el Club Ramon Muntaner, entitat civiocultural creada a Barcelona al desembre del 1978 amb l'objectiu de promoure i defensar la consciència nacional dels Països Catalans i afavorir la col·laboració entre ells. Max Cahner i Josep Benet, entre d'altres, en foren els impulsors. Tot i que finalment no hi va poder assistir, a l'acte es preveia l'assistència de Joan Fuster. L'acte, que es va celebrar a la capella de Santa Àgata de Barcelona, va comptar amb la participació de Josep Benet, historiador i diputat del Parlament de Catalunya; Josep M. Espinàs, escriptor; Joan F. López Casanovas, conseller del Consell Insular de Menorca; Miquel Sallarés, secretari del Club Ramon Muntaner, i Josep Miquel Vidal, president d'Obra Cultural Balear de Menorca.

4.3. La declaració d'Almàssera (1977)

L'any 1977, el mateix any que a Menorca es constituïa el Partit Socialista de Menorca (PSM) a partir de la fusió del Moviment Socialista de Menorca (MSM) i el Moviment Federalista de Menorca (MFM), se signava a Almàssera (Horta) un compromís per continuar lluitant per l'autogovern de cada un dels territoris dels Països Catalans, en el marc de l'alliberament i la unitat nacional. Els signataris, de Catalunya, dels País Valencià, de Mallorca i de Menorca, eren tot persones compromeses intel·lectualment i políticament amb moviments i partits nacionalistes i sobiranistes. Andreu Murillo, militant del Moviment Federalista de Menorca i fundador del Partit Socialista de Menorca, en fou el representant menorquí. En la Declaració d'Almàssera es reclamen «la mobilització unitària» i «nous instruments unitaris»; és a dir, eines i estratègies per sumar esforços i per ser forts davant el centralisme unitarista i exclouent d'Espanya.

La Declaració d'Almàssera representa molt bé l'esperit del nacionalisme d'esquerres i d'alguns altres sectors a Menorca durant el segle XX, que lluitaren per a l'autogovern insular dins el marc nacional dels Països Catalans.

4.4. L'article 138 de la Constitució espanyola i la prevenció contra els Països Catalans (1978)

Joan Fuster i Andreu Murillo tornen a coincidir a València el 8 d'octubre de 1978 per signar el manifest de rebuig a l'article 138 del projecte de Constitució espanyola, que, una vegada aprovat pel Congrés de Diputats, havia de seguir la tramitació en la cambra alta. Aquest article prohibia la federació d'entitats autònomes. El manifest demanava la seva reconsideració en el Senat, i acabava dient «que sigui la voluntat col·lectiva de les comunitats autònomes la que pugui decidir lliurement el seu propi futur». El signaren, entre altres, Joan Mas (Unió de Pagesos Mallorca), Francesc Obrador (UGT IB), Manuel Càmara (CCOO IB), Joan Fuster (escriptor, Sueca), Francesc de Borja Moll (filòleg, Mallorca), Salvador Espriu (poeta, Barcelona), Josep Maria Llompart (escriptor, Ciutat de Mallorca), Ramon Pelegero *Raimon* (cantant, Xàtiva), Jordi Carbonell (escriptor, Barcelona), Joan Oliver (poeta, Barcelona), Marià Villangómez (escriptor, Eivissa), Antoni Maria Badia i Margarit (rector de la Universitat de Barcelona), Aina Moll Marquès (filòloga, Mallorca) i Andreu Murillo (historiador, Menorca).

Els sotasignats, homes i dones del País Valencià, del Principat de Catalunya i de les Illes Balears, que durant molts anys hem lluitat per la defensa de la democràcia a l'Estat espanyol i dels drets nacionals dels Països Catalans, hem cregut convenient manifestar el nostre rebuig al primer paràgraf de l'article 138 de la Constitució, aprovat en el Congrés de Diputats de Madrid, que prohibeix la federació d'entitats autònomes i, per tant, condiciona negativament la lliure expressió de la voluntat popular. Aquesta prohibició a la possibilitat d'exercir un dret democràtic —exercici que en cap cas en pressuposa el resultat— considerem que és una imposició específicament dirigida contra els nostres països units per vincles històrics, lingüístics i culturals: d'altra banda, pensem que aquesta restricció està en contradicció amb el tractament que la Constitució fa del problema de les autonomies de l'Estat espanyol.

Lamentem que davant un problema tan important, i que va més enllà de l'actual conjuntura històrica, no s'haja tingut en compte ni la tradició ni l'esperança de milers de ciutadans dels PPCC que, durant molts anys, han treballat per consolidar la pròpia comunitat a partir de les seues característiques: treball amb el qual seguirem compromesos, perquè forma part de la nostra manera de realitzar-nos com a ciutadans i demòcrates, dins el sistema de transformacions solidàries i modernitzadores que desitgem a tots els pobles que formen l'Estat espanyol.

Demanam que aquesta restricció dels drets democràtics siga reconsiderada en el Senat, última instància en què s'haurà de discutir el text constitucional. I ho fem, precisament, en nom de la sobirania popular que informa la Constitució. I amb la finalitat que siguen les comunitats autònomes les que, amb voluntat col·lectiva, puguen decidir lliurement el seu propi futur.

5. Conclusió

La correspondència personal de la qual es té constància a dia d'avui entre Joan Fuster i Andreu Murillo és mínima. Fuster tampoc no va visitar mai Menorca, tot i les insistències de Teresa Lloret i Josep M. Muñoz perquè el suecà vingués a l'illa a gaudir d'uns dies d'estiu a Menorca, juntament amb les famílies Max Cahner-Eulàlia Duran i Eliseu Climent-Rosa Raga. I la principal obra fusteriana escrita a Menorca a semblança de *Nosaltres, els valencians*, i sota la inspiració de *Notícia de Catalunya* de Jaume Vicens Vives i d'*Els mallorquins* de Josep Melià, *Els menorquins*, encara resta inèdita. Tot i açò, *Nosaltres, els valencians* de Fuster va impactar en les ments més receptives i més compromeses en el recobriment menorquí de la pròpia personalitat, com són Joan Hernández i Mora, Joan Timoner i Petrus i el mateix Andreu Murillo i Tudurí. Seixanta anys després de *Nosaltres, els valencians* i més de cinquanta anys d'*Els menorquins*, els reptes i les aspiracions apuntades per Fuster i Murillo, de recuperació de la personalitat pròpia en el marc de la catalanitat compartida i d'un autogovern no provincià per a cada un dels seus territoris, segueixen sent objecte de debat, de reflexió, de confrontació i de lluita política.

Nel Martí

Ciutadella de Menorca. Agost de 2022